

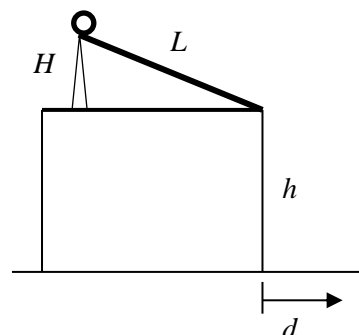
61. ročník Fyzikálnej olympiády
v školskom roku 2019/2020
kategória A – krajské kolo
Texty úloh

1. Gul'a na naklonenej rovine

Na stole sa nachádza doska s dĺžkou L , ktorá má jeden koniec na hrane stola a druhý je podporený tak, že sa nachádza vo výške H nad povrchom stola. Povrch stola je vo výške h nad podlahou, obr. A2–1.

Na horný koniec dosky položíme homogénnu guľôčku a uvoľníme ju ($t = 0$). Guľôčka sa pohybuje po doske bez prešmykovania.

- Akou veľkou rýchlosťou v_1 sa pohybuje hmotný stred guľôčky na dolnom konci dosky, a akou veľkou rýchlosťou v_2 pri dopade na podlahu?
- Určte vodorovnú vzdialenosť d bodu dopadu guľôčky na podlahu od zvislej hrany stola.
- Určte okamih t_1 , v ktorom guľôčka bude na dolnom konci dosky, a okamih t_2 jej dopadu na podlahu.

Obr. A2–1

Úlohu riešte všeobecne a potom pre hodnoty: $L = 80$ cm, $H = 40$ cm, $h = 100$ cm, $g = 9,8$ m·s⁻².

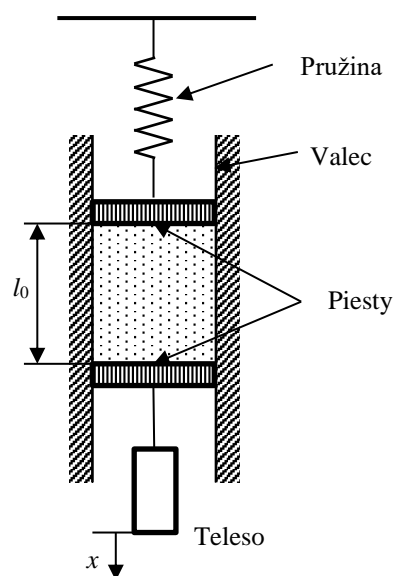
Moment zotrvačnosti homogénnej gule s hmotnosťou m a polomerom r vzhľadom na jej os $J = (2/5) m r^2$. Polomer guľôčky je veľmi malý v porovnaní s výškami h a H .

2. Kmitavá sústava

Na obr. A2–2 je znázornená sústava, ktorú tvoria valec, dva piesty s obsahom prierezu $S = 20,0$ cm² a veľmi malou hmotnosťou, vzduch medzi piestmi, pružina s tuhosťou $k_p = 500$ N·m⁻¹, na ktorej je zavesený horný piest, teleso s hmotnosťou $m = 2,50$ kg zavesené na spodnom piestu. Dĺžka vzduchového stĺpca v začiatočnej rovnovážnej polohe je $l_0 = 150$ mm.

- Určte začiatočný tlak p_0 vzduchu medzi piestmi.
- Určte zmenu Δl dĺžky vzduchového stĺpca ako lineárnu funkciu posunutia $x \ll l_0$ telesa zo začiatočnej rovnovážnej polohy. Predpokladajte, že medzi vzduchom, valcom a piestmi nedochádza k tepelnej výmene.

Určte zmenu dĺžky Δl_1 vzduchového stĺpca pre posunutie telesa $x_1 = 12,0$ mm.

Obr. A2–2

- c) Telesu v rovnovážnej polohe udelíme rýchlosť $v_0 = 50,0 \text{ mm}\cdot\text{s}^{-1}$ vo zvislom smere nahor. Určte maximálnu výchylku x_m telesa z rovnovážnej polohy a periódu T kmitov telesa. Overte splnenie podmienky malých kmitov.

Predpokladajte, že vzduch vo valci je dokonale tepelne izolovaný od piestov a stien valca.

Hodnoty veličín: tiažové zrýchlenie $g = 9,81 \text{ m}\cdot\text{s}^{-2}$, atmosférický tlak $p_a = 101 \text{ kPa}$, adiabatická konštanta vzduchu $\kappa = 1,40$. Hmotnosť piestov, vzduchu a pružiny neuvažujte.

3. LHC

V tomto roku uplynie 10 rokov od začiatku výskumného programu na urýchľovači LHC (Large Hadron Collider) v CERN vo Švajčiarsku, ktorý sa začal 30. 3. 2010. V urýchľovači LHC sa urýchľujú jednak protóny, jednak jadrá olova. Častice dvoch protismerných zväzkov sa zrážajú, pričom vznikajú rôzne iné častice. Kružnicový tunel urýchľovača má dĺžku $L = 26\,659 \text{ m}$. Kružnicovú trajektóriu zabezpečuje magnetické pole 1 232 supravodivých magnetov, rozmiestnených rovnomerne po celej dĺžke tunela. V jednom úseku kružnicovej trajektórie je urýchľovač, ktorý spôsobuje zvýšenie energie častíc pri každom obehu.

- a) Protóny dosahujú v urýchľovači kinetickú energiu $E_{kp} = 7,0 \text{ TeV}$. Určte zodpovedajúcu relativistickú hmotnosť m_{pr} a relatívny rozdiel $(c - v_p) / c$ rýchlosti c svetla vo vákuu a rýchlosti v_p protónu. Relativistickú hmotnosť protónu vyjadrite v jednotkách $1 u$, kde $1 u \approx 1,66 \times 10^{-27} \text{ kg}$ je atómová hmotnostná konštanta.
- b) Nakreslite obrázok častice v bode krátkého úseku trajektórie a vyznačte v ňom vektory $\mathbf{v}$ okamžitej rýchlosti, vektora $\mathbf{B}$ magnetickej indukcie a vektor $\mathbf{F}$ sily, ktorá pôsobí v magnetickom poli na časticu. Určte indukciu $\mathbf{B}$ magnetického poľa supravodivých magnetov, ktorá je potrebná na udržanie protónov s energiou $E_p = 7,0 \text{ TeV}$ na kružnicovej trajektórii v tuneli. Predpokladajte, že magnetické pole má rovnakú indukciu $\mathbf{B}$ pozdĺž celej trajektórie častíc a je konštantné počas obehu častice po uzatvorenej trajektórii.
- c) Okrem protónov sa v LHC využívajú aj jadrá olova ${}^{208}_{82}\text{Pb}$. Určte kinetickú energiu E_{Pb} jadier olova, ktorú možno dosiahnuť na danej trajektórii s rovnakým magnetickým poľom, ako v časti b).
- d) Najväčším doterajším úspechom bol experimentálny dôkaz existencie Higgsovho bozónu (4. 7. 2012). Vedci zistili, že pokojová energia Higgsovho bozónu je $(126 \pm 1) \text{ GeV}$. Vyjadrite hmotnosť Higgsovho bozónu v násobku hmotnosti protónu.

Hmotnosť protónu $m_p = 1,67 \times 10^{-27} \text{ kg}$, elementárny náboj $e = 1,60 \times 10^{-19} \text{ C}$, $1 \text{ eV} = 1,60 \times 10^{-19} \text{ J}$, rýchlosť šírenia svetla vo vákuu $c = 3,00 \times 10^8 \text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$

4. Ionizačný detektor dymu

Na ochranu proti požiaru sa používajú citlivé detektory, ktoré signalizujú prítomnosť dymu v miestnosti. Môžeme ich vidieť na strope, obr. A2–3.

Na detekciu malých častíc menších ako $1\ \mu\text{m}$ sa používajú ionizačné detektory, ktoré využívajú rádioaktívne žiarenie izotopu amerícia ${}^{241}_{95}\text{Am}$.

Izotop ${}^{241}\text{Am}$ sa mení α -premenou s polčasom premeny $T_{\text{Am}} = 432,6\ \text{r}$ na neptúnium Np. Emitovaná α -častica má kinetickú energiu $E_{\alpha} = 5,54\ \text{MeV}$.

Vznikajúci izotop neptúnia sa mení s polčasom premeny $T_{\text{Np}} = 2,145\ \text{mil. rokov}$ α -premenou na izotop protaktínia Pa. Jadro izotopu Pa sa potom s polčasom $T_{\text{Pa}} = 26,98\ \text{dňa}$ mení β -premenou na izotop uránu U.

Obr. A2–3

- Napište rovnice postupnej premeny jadra ${}^{241}_{95}\text{Am}$ na jadro uránu a určte protónové a nukleónové čísla jadier Np, Pa a U, ktoré sa v premene vyskytujú.
- Určte rýchlosť α -častice emitovanej pri premene jadra ${}^{241}\text{Am}$. Posúďte, či je potrebné použiť relativistický výpočet rýchlosti.

Amerícium ${}^{241}\text{Am}$ sa používa ako zdroj α -žiarenia v ionizačných detektoroch dymu. V detektore sa nachádza tenká fólia, v ktorej je malé množstvo oxidu AmO_2 s hmotnosťou $m = 330\ \text{ng}$.

- Určte aktivitu A_{Am} amerícia vo fólii.

Častice α prenikajú z povrchu fólie do ionizačnej komory, v ktorej ionizujú molekuly vzduchu. Na protiľahlých stenách komory sú elektródy, medzi ktorými je vytvorené elektrické pole pripojeným zdrojom elektrického napätia. Vznikajúce ióny sa pohybujú smerom k elektródam a vzniká tak malý elektrický prúd I .

- Určte prúd I , ktorý by vznikol medzi elektródami, keby každá častica α emitovaná zo vzorky s rádioaktívnou látkou spôsobila ionizáciu jednej molekuly vzduchu v komore a keby všetky takto vzniknuté ióny dosiahli elektródy.
- Skutočný prúd medzi elektródami detektora $I_{\text{sk}} \approx 0,1\ \text{pA}$. Koľko ionizácií by v ideálnom prípade vyvolala jedna častica α , aby sa dosiahol prúd I_{sk} ?

Ak sa dostanú medzi elektródy veľké častice dymu, v dôsledku rozptylu a absorpcie sa prúd I_{sk} zníži, čo zaregistruje elektronický obvod detektora, a detektor vyšle poplašný signál.

Hodnoty veličín: $m_{\alpha} = 4,00\ u$, $u = 1,67 \times 10^{-27}\ \text{kg}$, $1\ \text{eV} = 1,60 \times 10^{-19}\ \text{J}$, pri ionizácii molekúl vzduchu predpokladajte vznik jednomocných iónov O_2^+ alebo N_2^+ . Jadro atómu kyslíka ${}^{16}_8\text{O}$, Avogadrova konštanta $N_A = 6,02 \times 10^{23}\ \text{mol}^{-1}$, elementárny náboj $e = 1,60 \times 10^{-19}\ \text{C}$.

---

61. ročník Fyzikálnej olympiády – Úlohy krajského kola kategórie A

Autori návrhov úloh:

Kamil Bystrický (1), Ivo Čáp (2, 4), Lubomír Konrád (3)

Recenzia a úprava úloh a riešení:

Daniel Klivanec, Lubomír Mucha

Preklad textu úloh do maďarského jazyka:

Aba Teleki

Redakcia:

Ivo Čáp

Vydal:

Slovenská komisia fyzikálnej olympiády

IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, Bratislava 2020